

HALLFREÐUR ÖRN EIRÍKSSON

SAGNIR OG ÞJÓÐKVÆÐI Í SKÁLDSKAP GRÍMS THOMSENS

UNGUR hreifst Grímur Thomsen af hugmyndinni um sjálfstæðar þjóðarbókmenntir; bókmenntir hverrar þjóðar ættu að bera greinileg sérkenni hennar. Í riti sínu, *Om den nyfranske Poesi*, sem hann samdi árið 1841 og kom út árið 1843 í Kaupmannahöfn ásamt löngum og fróðlegum formála, réðst Grímur harkalega á skáld franska síðklassisismans og ámælti þeim fyrir að hafa ekki ávaxtað andlega fjársjóði þjóðarinnar; skáldskapur þeirra hefði ekki átt rætur í 'fædrelandsk (gothisk) Overtro, eller Ridderlivets Charakter',¹ og skáld þessa tímabils hefðu vanrækt að láta blómgast 'det Frø som slumrede i Riddertidens provençalske Troubadoursange'.² Í stað þess að skapa með tilstyrk þessara þjóðlegu fjársjóða 'en Nationalpoesi, hvis inderlige Slægtskab med Sæder, Skikke, Religion og Annaler vilde have gjort et ganske anderledes varigt Indtryk paa hele Folket, svedte de over daarlige Efterligninger af Horats og Pindar.'³ En einsýni var Grími fjarri, og hann bendir á, að leiðir skáldanna að hjarta þjóða sinna séu í höfuðdráttum tvær: 'Nu kan Digteren enten i sin Objektivitet gribe det almindelige Menneskelige, som alle Nationer, alle Folkeslag have tilfælles; han kan lege med de almindelige Følelser og Lidenskaber, hvad enten han individualiserer dem i bekjendte historiske Begivenheder, eller han inkarnerer dem i sin egen Fantasis, sin egen poetiske Skaberkrafts Skikkelser; eller han ogsaa kan lade mere konkrete, kun hans eget Folks egne Følelsenuancer, Skikke, Sædvaner, Historie etc. træde frem i poetisk Form.'⁴

Í ritinu, *Om Lord Byron*, sem kom út árið 1845, gerði Grímur hlutkenndari grein fyrir hugmyndum sínum um gildi þjóðlegra skáldskapar-

¹ *Om den nyfranske Poesi* . . . af Grímur Thomsen, cand. philos. Kjöbenhavn 1843, bls. 9.

² *Om den nyfranske Poesi*, bls. 9.

³ *Om den nyfranske Poesi*, bls. 9–10.

⁴ *Om den nyfranske Poesi*, bls. 130–131.

hefða. Hann bar saman skosku skáldin Allan Ramsay og Robert Burns og komst að þeirri skoðun, að skáldskapur hins síðarnefnda sé miklu viðfeðmari og tekur hann svo til orða um Burns: 'Hans poetiske Rige naaer fra den skotske Overtroes Fantasiverdens yderste og inderste Grændser til — Kjøkkenet; han besynger Alfer og Kjødbuddinger, Trolde, Hexe, Ølkrus o.s.v.'⁵

Eins og við mátti búast af skáldi, lét Grímur ekki þar við sitja að fjalla um þjóðleg sérkenni bókmennta á fræðilegan hátt. Hann sótti yrkisefni margra kvæða sinna í þjóðsögur, þjóðkvæði og þjóðtrú, enda var honum fullljós þáttur þeirra í þjóðlegum bókmenntum. Í þessari grein verður freistað að rekja þræðina milli þjóðfræða 19. aldar og skáldskapar hans sjálfs.

Sumar þjóðsagnanna hafa ekki fundist eða eru komnar í glatkistuna gafflalaus. Þetta eru sagnirnar, sem ætla má að hafi verið að baki kvæðanna *Jósephsdalur*, *Sveinn Pálsson og Kópur* og *Jólanóttin á Hafnarskeiði*.⁶ Þá eru skiptar skoðanir um það, hvort sögnin um svaðilfór Skúla fógeta hafi nokkru sinni verið til. Jón Jónsson Aðils telur, að Grímur hafi stuðst við slíka sögn í kvæðinu Skúli fógeti, en Sveinbjörn Sigurjónsson er mjög svo efablandinn um tilvist hennar.⁷

Ekkert áhlaupaverk er að tímasetja kvæði Gríms með sæmilegri nákvæmni, vegna þess að frumrit kvæða hans hafa glatast.⁸ Sem betur fer má styðjast við athugasemdir Jóns Þorkelssonar þjóðskjalavardar í *Ljóðmælum* 1906. Nokkur kvæðanna voru einnig prentuð fyrst í blöðum og tímaritum.⁹ Eru þessar heimildir mikilsverðar, því að þær gefa oft veigamiklar ábendingar um þróun í efnisvali.

EKKI gekk Grímur beina braut á vit íslenskra þjóðfræða, og virðist leiðin hafa legið að nokkru um þýðingar á þjóðsagnakvæðum. Opin-

⁵ *Om Lord Byron*. Udgivet for Magistergraden af Grímur Thorgrímsson Thomsen. Kjøbenhavn 1845, bls. 35.

⁶ Sjá Grímur Thomsen: *Ljóðmæli*. Sigurður Nordal gaf út. Reykjavík 1969. Þar eru þessi kvæði prentuð á bls. 213–214, 218–220 og 369–370.

⁷ Jón Jónsson: *Skúli Magnússon landfógeti*. Reykjavík 1911, bls. 320. Sveinbjörn Sigurjónsson: *Skýringar við íslenska lestrarbók 1750–1930*. Reykjavík 1948, bls. 46.

⁸ *Ljóðmæli* 1969, bls. 41.

⁹ Í *Ljóðmælum* 1906 getur útgefandinn, dr. Jón Þorkelsson, aldurs nokkurra kvæða Gríms Thomsens, og má fullvíst telja, að Jón hafi þar stuðst við handrit Gríms sjálfs. Í heildarútgáfu ljóðmæla Gríms (Reykjavík 1934) er getið frumprentana kvæða Gríms í blöðum og tímaritum.

beran skáldferil sinn hóf Grímur með birtingu á þýðingu á Alpaskyttunni eftir Friedrich Schiller í Fjölni árið 1838, og sex árum síðar er þýðingin á Fiskimanninum eftir Johann Wolfgang von Goethe prentuð í Nýjum Félagsritum. Þá er einnig rétt að geta þess, að Grímur þýddi Sólarljóð — Caricthura — úr Ossíanskviðum árið 1858 eða fyrr. Í Ljóðmælum 1880 stendur ‘eftir Ossian’,¹⁰ og bendir það að öllum líkindum til, að Grímur hafi ekki borið brigður á uppruna Ossíanskviðna og talið þær ófalsaðar. En eins og alkunnugt hefur orðið, setti skoska skáldið James Macpherson þær saman eftir fornum gelískum þjóðkvæðum að nokkru leyti.

‘1845 eða fyrri’ orti Grímur *Vísuna um Æru-Tobba*,¹¹ en það var ekki fyrr en hann var kominn á miðjan aldur, að íslenskra þjóðsagna og -kvæða tók að gæta verulega í kvæðum hans. Elsta kvæði Gríms af því tagi er *Á Sprengisandi*.¹² Í fyrsta erindinu setur skáldið fram almenna staðhæfingu:

hér á reiki er margur óhreinn andinn,
úr því fer að skyggja á jökulsvell.

Verið getur, að Grímur hafi haft drauga í huga, en tröllin voru hundheiðin líka. Að baki ljóðlínunnar

útilegumenn í Ódáðahraun
eru kannske að smala fé á laun

standa margfrægar útilegumannasögur. Reyndar var það nú svo, að margir landsmenn hafa verið farnir að efast um tilvist útilegumanna, þegar kvæðið var ort, svo að Grímur hefur talið tryggara að vera örlítið efablandinn líka.

Í síðasta erindi kvæðisins kemur fyrir álfadrottning, sem ‘er að beizla gandinn’, á heldur grunsamlegum slóðum, því að í íslenskum þjóðsögum hylltust álfadrottningar til að ríða gandreid á jólanótt til fornra heimkynna sinna.¹³ Í Álfareiðinni eftir Heinrich Heine hittir skáldið

¹⁰ Bls. 2.

¹¹ Sbr. *Ljóðmæli* I (1934), bls. 22. Kvæðið er prentað í *Ljóðmælum* 1969, bls. 75–76.

¹² *Ljóðmæli* 1969, bls. 76–77. Kvæðið er ort í ágúst 1861 skv. athugasemd í *Ljóðmælum* 1906, bls. 22.

¹³ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útgáfa. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson sáu um útgáfuna. I.–VI. bindi. Reykjavík 1954–1961. I. bindi, bls. 105–109. Skammstafað JÁ.

álfadrottningu, sem heilsar því og vekur feigðargrun í huga þess.¹⁴ Álfadrottningin í kvæði Gríms virðist vera skyldari álfadrottningunni hjá Heine, álfakonunginum í samnefndu kvæði Goethes eða álfameynni, sem Ólafur liljurós kyssti með hálfum huga og stakk hann svo saxi í síðu en álfadrottningum í íslenskum þjóðsögum frá 19. öld. Vel fer á því að láta álfadrottninguna reka lestina, enda ógnþrungnust allra vætta á þessum slóðum.

*Leiðsla*¹⁵ er um töframátt álfkonu, og eru til fjöldamargar sagnir um menn, sem heillaðir voru af álfum.¹⁶ Hitt hlýtur að vera viðbót skáldsins að 'deyja svo til drósar inn', því að yfirleitt reyndu álfkonur að ná karlmönnum til sín lífandi.

*Skúlaskeið*¹⁷ er samnefnt sögninni í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar, en sá texti er þýðing úr Isländische Volkssagen der Gegenwart, sem Konrad Maurer safnaði til og gaf út.¹⁸

Í ýmsu hefur Grímur vikið frá texta Jóns Árnasonar og Maurers. Hann sleppir að geta þess í upphafi, að Skúli hafi verið dæmdur líflaus á Alþingi, en víkur óbeint að því síðar:

nú er líf mitt þínum fótum falið,
forðaðu mér nú undan, klárinn góður.

Þá hefur skáldið fellt niður algerlega orðin 'þar nam hann litla stund staðar, hellti víni af ferðapelanum sínum í steinþró og kallaði þeim hæðnisorðum til þeirra sem eltu hann, að hann vildi launa þeim með þessu svo fjölmenna fylgd.'

Að sumu leyti er kvæðið fyllra en texti Jóns Árnasonar. Í sögninni er þess ekki getið, hve margir hafi elt Skúla, en í kvæðinu eru þeir allt í einu orðnir átta, og þar að auki höfðu þeir 'aðra tvenna hófahreina' til reiðar. Eftirreiðinni er þar heldur ekki lýst í smáatriðum, en í kvæðinu stendur:

fimm á Tröllahálsi klárar sprungu,
og í Víðikerum var ei nokkur
vel fær, nema Jarpur Sveins í Tungu.

¹⁴ Jónas Hallgrímsson: *Kvæði og sögur*. Reykjavík 1957, bls. 202.

¹⁵ *Ljóðmæli* 1969, bls. 69–70.

¹⁶ Sbr. *JÁ* I og III. Umskiptingar. Hyllingar álfa og Huldufólk leitar lags við mennskar manneskjur.

¹⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 85–87.

¹⁸ Textinn er prentaður hjá *JÁ* II, 123. Sjá einnig aths. í *JÁ* II, 572.

Ávarp Skúla til hestsins er einnig að mestu hugsmíð skáldsins, en úr orðum sagnarinnar: 'síðan hleypti hann klárnum með flugaferð á einhvern hinn illgrýttasta óveg, sem verið hefur á landinu', skapar skáldið þessa lýsingu:

Tíðara Sörli en selningur á leiru
sinastælt bar í gljúfrum leggi,
glumruðu Skúla skeifurnar um eyru,
skóf af klettunum í hófa hreggi.

Rann hann yfir urðir, eins og örin
eða skjótur hvirfilbylur þjóti,
ennþá sjást á hellum hófaförin,
harðir fætur ruddu braut í grjóti.

Þarna hefur Grími orðið mikið úr knöppu orðalagi sagnarinnar og notið gamalla og nýrra hestavísna. Sjálfur orti Grímur nokkrar í sígildum stíl, m. a. um uppáhaldshest sinn Sóta.¹⁹

Í sögninni hjá Jóni Árnasyni er einnig tekið ákveðnar til orða um eftirreiðina en í kvæðinu. Í sögninni segir: 'og þorði enginn hinna að fara þar (þ. e. óveginn, HÖE) á eftir honum,' en í kvæðinu segir svo:

Örðug fór að verða eftirreiðin,
allir hinir brátt úr sögu detta.

Um hitt ber sögninni og kvæðinu saman, að Sörli hafi fallið dauður niður. Í sögninni segir ekki, hvar það hafi verið, en í kvæðinu stendur:

á bökkum Hvítár féll hann dauður niður.

Sennilegast er þarna um skáldaleyfi að ræða hjá Grími, því að alllangt er frá 'bökkum Hvítár' að Húsafelli, þar sem hesturinn átti að hafa verið heygður samkvæmt kvæðinu, en hvorugt styðst við prentuðu sögnina. Þá er nafns hestsins heldur ekki getið í sögninni.

Eins og sýnt hefur verið fram á, er allmikill munur á kvæði Gríms og sögninni hjá Maurer og Jóni Árnasyni. Auðvitað getur vel verið, að þetta séu einungis skáldlegar viðbætur, þó að það verði ekki full-

¹⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 338.

sannað. Einnig getur vel verið, að Grímur hafi þekkt undanreiðarsögn þessa víðar að, en hún er til öllu fyllri annars staðar eins og Sigurður Ólason hefur bent á í grein um Skúlaskeið í jólablaði Tímans árið 1956. Þá er heldur ekki ólíklegt, að Grímur hafi ort eftir sögn Borgfirðinga eins og Sigurður getur sér til. Gæti sú tilgáta skýrt muninn á kvæðinu og sögninni eins og hún er þekkt nú, því að heimildarmaður Maurers var Pétur Sigurðsson á Mosfelli.²⁰ Borgfirðingum var betur trúandi til að kunna skil á smærri atriðum eins og tölu eftirreiðarmanna, nöfnum þeirra, búsetu og hestakosti en Mosfellingum, þó að fróðir væru.

*Barnafoss*²¹ er fyrsta kvæðið, sem Grímur orti, eftir að hann hafði ákveðið að fara til Íslands alfarinn árið 1866. Uppistaðan í því er sögnin um Barnafoss í Hvítá. Átti nafn fossins að hafa verið dregið af drukknun tveggja barna þar. Sögnin er varðveitt í tveimur tilbrigðum og er annað prentað í Íslenzkum æfintýrum árið 1852 og síðar í Íslenzkum þjóðsögum og ævintýrum Jóns Árnasonar.²² Hafði Magnús Grímsson skráð það tilbrigði eftir 'vanalegri sögn manna í Borgarfirði.'²³ Hitt tilbrigðið hefur Kristleifur Þorsteinsson skráð, og er það prentað í riti hans *Úr byggðum Borgarfjarðar*.²⁴ Sögnin er fyllri í tilbrigði Magnúss, t. d. er þar getið Músa-Bölverks, sem veitt hafi 'Hvítá í gegnum ásinn', en því sleppir Kristleifur. Báðir eru sammála um, að móðir barnanna hafi gefið kirkjunni í Reykholti Norður-Reyki í legkaup og Magnús bætir Hraunsási og Húsafelli við. En sá munur þessara tilbrigða skiptir kvæði Gríms engu máli, því að það er einungis um drukknun barnanna tveggja. Ekki er auðséð, hvoru tilbrigðinu kvæði Gríms er skyldara. Grímur getur um tvö börn eins og Kristleifur en ekki tvo stálpaða sonu eins og Magnús. Varla er þó þetta nógu mikilvægt til að skera úr eftir hvoru tilbrigðinu Grímur hefur getað farið. Þá segir Kristleifur: 'Eitt sinn átti að halda aftansöng á jólanótt á Gilsbakka.' Þetta kemur heim við ljóðlínurnar:

Hátíðarkvöld það heilagt var,
þau héldu af stað til árinna.

²⁰ *JÁ* II, aths. á bls. 572.

²¹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 66–68. Sbr. aths. í *Ljóðmælum* 1906, bls. 13.

²² *JÁ* II, bls. 105–106.

²³ *JÁ* II, bls. 571.

²⁴ Kristleifur Þorsteinsson: *Úr byggðum Borgarfjarðar* II. Reykjavík 1948, bls. 276.

Af þessu má ráða, að Grímur hafi að minnsta kosti stuðst við munnmæli skyld texta Kristleifs. En hafi þessi tilbrigði verið skyld í höfuðdráttum, er ljóst, að Grímur hefur vikið frá þeim í tveimur veigamiklum atriðum. Bæði Magnúsi og Kristleifi ber saman um, að eftir slysið hafi húsfreyjan í Hraunsási látið brjóta steinbogann af Hvítá. En í kvæðislokum stendur:

því boganum af sér áin vatt
og ofan hratt.

Þá eru Magnús og Kristleifur einnig sammála um, að börnin hafi dottið út af steinboganum, án þess að nokkur vættur hafi átt hlut að. Í kvæðinu er hins vegar gefið í skyn, að gýgurin hafi heillað börnin til sín.

EKKI verður nú úr því skorið, hvernig Grímur hefur heyrt sagt frá drukknun barnanna í Hvítá. Freistandi er að geta sér þess til, að hann hafi stuðst við tilbrigði af sögninni, sem ekki hefur varðveist í óbundnu máli. Gýgir í fossum eru heldur fátíðar í íslenskum sögnum frá seinni öldum, og enn grunsamlegra er, þegar þær seiða til sín börn með hörpuslætti. Tröllkonur voru að vísu gjarnar á að seiða til sín menn, en þær gerðu það ekki með hörpuslætti nema í ávintýrum, þegar þær höfðu skipt hömum og sátu í skógarrjóðrum fyrir sendimönnum konunga í brúðarleit. Samt er ekki ólíklegt, að hin forna trú á margýgi hafi vakað fyrir Grími, en samkvæmt henni á margýgurin að vera gjörn á að 'svæfa menn með sönglist sinni og granda síðan.'²⁵ Af slíkum gýgjum voru hinar forngrísku sírenur, sem hinn ráðagóði Ódysseifur hlýddi á forðum daga, einna frægastar. Á dögum Gríms var kvæði Heines um Lorelei einnig orðið þekkt í Evrópu, og söngur þessara fláráðu vætta minnir undramikið á seið gýgjarinnar í Hvítárgljúfrinu og söng huldukonunnar í Leiðslu.

Jólnasumbl er fyrst prentað í Ísafold árið 1878.²⁶ Þar er því lýst, hvernig menn og vættir halda 'heilagt jólahöld'. Af hinum síðarnefndu eru taldir þursar, álfar og dvergar. Allt er jólahaldið hið fjörugasta og kynlegasta. Skessurnar stíga dansinn stórt, í gýgjarsal er 'galdra spilað lag', og fossinn leikur á langspil 'Litla Tröllaslag'. Svo lýsa vafurlogar dvergum 'lystugt yfir mó'.

Grímur hefur víða leitað fanga í kvæði þetta. Af huldufólkssögum

²⁵ *JÁ* III, bls. 201.

²⁶ Viðaukabláð *Ísafoldar* V, 1878, nr. 32. Sjá einnig *Ljóðmæli* 1969, bls. 59–62.

hefur skáldinu verið kunnugt um jóla- og nýársgleðir álfa, en færri sagnir hafa verið skráðar á bækur um jólagleðir tröllla. Þó er þarna sá munur á, að samkvæmt sögnum vildu álfar helst halda gleðir sínar innanhúss en ekki utan eins og álfarnir í Jólmasumbli.²⁷ Um dans álfa á svelli er þó getið í sögn vestan úr Dölum.²⁸

Dans tröllanna kemur kunnuglega fyrir sjónir, því að varðveist hafa tröllaslagir, — því miður eingöngu textar —, og Faldafeykir er þekktur úr Bósa sögu.²⁹ Í íslenskri þjóðtrú er einnig lítt getið hljóðfærsláttar fossa, en verið getur, að skáldið hafi látið hugann reika til ‘fossegrimen’ og ‘strömkarlen’ í norskri og sænskri þjóðtrú.³⁰

Ólag er um skipreika á Landeyjasandi.³¹ Um lag og ólag stendur í Þjóðsögum Jóns Árnasonar, ‘að þrjár öldur miklar fylgist jafnan að hver á eftir annarri og heita þær *ólag*, en bilið sem verður á milli þeirra heitir *lag*.’³² Miklu skipti að hitta á lagið í brimlendingu, en í erindinu stendur:

magnast ólaga afl,
einn fer kuggur í land;

Samkvæmt þessu hefur kuggurinn farið í land á fyrstu eða annarri öldunni, en það átti einmitt að varast, enda

rís úr gráðinu gafl,
þegar gegnir sem verst.

Verið getur einnig, að þessi gafl sé ekki önnur eða þriðja aldan í ólaginu heldur svokallaður násjór, en þeir ‘eru annaðhvort þrír, sex eða níu; falla þeir hver á fætur öðrum.’ Ólagsöldur gátu hins vegar stundum verið sex, tólf, átján eða tuttugu og fjórar.³³ Grímur lætur níu boða skálma í lest, og gæti þarna örlað á sérstöku Suðurnesjatilbrigði af þjóðtrúnni, þó að ekki verði það sannað.

Stokkseyrarreimleikinn,³⁴ — ortur 1892 en prentaður fyrst ári síðar

²⁷ Sbr. m. a. *JÁ* I, bls. 114–116.

²⁸ Rauðskinna hin nýrri (Jón Thorarensen ritaði og tók saman) I. bindi, bls. 87–88. Reykjavík 1971.

²⁹ Tröllaslagir eru prentaðir í *Íslenzkir vikivakar og vikivakavæði*. Ólafur Davíðsson hefir samið og safnað. Kaupmannahöfn 1894, bls. 357–364. Á Faldafeyki er minnst í 12. kafla *Bósa sögu og Herrauðs*.

³⁰ Sjá ‘näcken’ í *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, XII. bindi.

³¹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 203.

^{32–33} *JÁ* I, bls. 657.

³⁴ *Ljóðmæli* 1969, bls. 320. Pr. fyrst í *Fjallkonunni* 1893, X, 1.

—, er eina gamankvæði Gríms út af þjóðsögu. Það er ort, eins og nafnið bendir til, um reimleika mikla í verbúðunum á Stokkseyri veturinn 1892, svo að Grímur hefur hent efnið á lofti. Þessir reimleikar þóttu hinir mögnuðustu, enda héldust menn ekki við í rúmum um nætur. Af þessu gerðust miklar sagnir, sem menn kepptust við að skrá, áður en þær gengjust mjög í munn, og tókst það eftir sjónar- og heyrnarvottum.³⁵ Við samanburð á sögnunum og kvæði Gríms sést, að Grímur hefur aðeins haft þær til hliðsjónar, en hins vegar bætt ýmsu við, sem ekki er getið í þeim. Grímur lætur drauginn ríða húsum að fornum og nýjum sið, svo að dæmi sé nefnt. Hins vegar er saltfiskurinn afturgengni varla hefðbundið sagnaminni, svo að ekki sé fastar að orði kveðið. Vel getur svo sem verið, að ekki séu þetta viðbætur Gríms sjálfs heldur úr ýkjusögum þeim, 'sem út af þessu (reimleikunum, HÖE) spunnust',³⁶ enda hafa þær ef til vill ekki verið giska alvarlegar allar. Sjálfir héldu sjómennirnir, að þarna hefðu gert vart við sig kunnir og magnaðir draugar eins og Skerflóðs-Móri, svo að athugasemdin:

Komið er því kölska hyski
að kenna verkun þeim á fiski,

er langlíklegast eftir Grím. Varla hafa sunnlenskir vermenn talið sig hafa margt að sækja til afturgenginna Spánverja um saltfiskverkun.

*Jón tíkargjólu*³⁷ orti Grímur eftir sögn, sem Þórbergur Þórðarson skráði löngu síðar.³⁸ Jón þessi var veiðimaður í kappsfullra lagi og skaut á sel, en selurinn raknaði svo úr rotinu. Sá Jón þá þann grænstan að þrífa í dindilinn og láta selinn draga sig. Rekur Grímur sögnina svo nákvæmlega, að hann tilfærir orðatiltæki Jóns. Þessa sögn hefur Grímur líklegast heyrt í æsku á Bessastöðum, því að Jón tíkargjóla bjó í Örfirir-ey við Reykjavík og dó árið 1816.³⁹

Í kvæðinu um *Árna Oddsson biskups*⁴⁰ rekur Grímur ekki sagnirnar um málaferli þeirra feðga við Herluf Daae höfuðsmann, heldur yrkir

³⁵ *Íslenzkir sagnaþættir og þjóðsögur*. Safnað hefir Guðni Jónsson. Reykjavík 1944. V, bls. 5–40. *Dulrænar smásögur*. Brynjólfur Jónsson frá Minna-Núpi. Safnandi. Bessastaðir 1907, bls. 91–93. Sjá einnig Stokkseyrarundrin í Þjóðsögum og munnmælum Jóns Þorkelssonar, bls. 385–389. Reykjavík 1956.

³⁶ *Dulrænar smásögur*, bls. 93.

³⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 263–264.

³⁸ *Gráskinna hin meiri I*, bls. 83–85.

³⁹ *JÁ VI*, bls. 126.

⁴⁰ *Ljóðmæli* 1969, bls. 191–192.

hann mest um bið Odds biskups Einarssonar á Alþingi eftir Árna syni sínum og sigur feðganna á höfuðsmanni. Kvæðið er ort í orðastað þeirra feðga, og með því að drepa á farbann höfuðsmanns á Árna í hugrenningum Odds biskups sleppur skáldið við að láta tvennum sögum fara fram eins og í þættinum um Árna Oddsson í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar.⁴¹ Ferð Árna frá Kaupmannahöfn hefur Grímur sleppt og einnig komu hans á kvíabólið fyrir ofan Brú á Jökuldal. Þá kemur það heldur ekki heim við prentaða sagnaþáttinn að kalla hest Árna Léttfeta en ekki Brún, en Grími hefur þótt þetta sannnefni.

Skilningur Gríms á málstað þeirra biskupsfeðga brýtur hvorki í bága við sagnaþáttinn í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar né Árbókum Espólíns,⁴² þó að málstaður höfuðsmanns sé ekki kallaður ranglátur í þeim heimildum eins og í síðasta erindi kvæðisins.

Kvæðið *Strandar kirkja*⁴³ er að nokkru skylt sögn, sem gengið hefur í Selvogi um þessa frægu kirkju frá ómunatíð. Samkvæmt sögn Selvogsmanna hét Árni maður. 'Hann komst í hafsnauð og gerði það heit í sjávarháskanum að gera þar kirkju, er hann næði landi; tók hann land á Strönd og lét síðan reisa þar kirkju með fulltingi Árna biskups í Skálholti Þorlákssonar.'⁴⁴ Það er einnig sögn sumra Selvogsmanna, að Árni þessi hafi verið Árni biskup sjálfur. En í kvæðinu stendur:

Gissur hvíti gjörði heit
Guði hús að vanda,
hvar sem lífs af laxa reit
lands hann kenndi stranda.

Sjáið! Guð hans greiddi leið
gegnum sjávar voða,
hóf hann skipið hafs úr neyð
hvern yfir manndrápsboða.

Svo segir, hvernig skipið lenti á Hafnarskeiði, og:

Þá var tízka orð og eið
allan vel að halda,

⁴¹ *JÁ* II, bls. 124–126.

⁴² *Íslands árbækur í söguformi*. Af Jóni Espólín. VI. Deild, Kaupmannahöfn 1827, bls. 2–4.

⁴³ *Ljóðmæli* 1969, bls. 206–207.

⁴⁴ *Blanda* I, bls. 311–312.

þar sem lenti á landi skeið,
lét hann Gissur tjalda.

Ekki er nú vitað, hvaðan Grímur hefur fengið vitneskju um kirkjubyggingu Gissurar hvíta í Selvogi, en Jón Þorkelsson lætur að því liggja, að Grímur hafi þar stuðst við munnmæli.⁴⁵ Vel getur þetta verið, þó að aldrei verði úr því skorið, svo óbyggjandi sé. En hafi svo verið, liggur næst að álykta, að gerð Gríms af sögninni hafi ekki komist í óbundnu máli á bækur vegna frægðar kvæðisins. Einnig getur verið, að Grímur hafi leitað viðbótarfanga í Kristni sögu við framangreinda sögn Selvogsmanna, sem einnig hefur varðveist í kvæði síra Jóns Vestmanns frá árinu 1843.⁴⁶ Samkvæmt Kristni sögu reistu þeir Gissur hvíti og Hjalti Skeggjason kirkju í Vestmannaeyjum, þar sem þeir 'skutu bryggjum á land' að boði Ólafs konungs Tryggvasonar.⁴⁷ Á móti þessari ágiskun mælir, að Jón Þorkelsson las eiginhandarrit kvæða Gríms Thomsens síðastur manna, svo vitað sé. Orð Jóns um fyrstu kirkjubyggingu í Selvogi: 'og greinir þar sagnir (sögn Gríms Thomsens og sögn Selvogsmanna, HÖE) á,'⁴⁸ megi þá skilja svo, að þau séu ályktun Jóns sjálfs sem styðjist við glataða athugasemd Gríms.

Í *Kveldriðum*⁴⁹ endurspeglast galdraöldin eins og bent er á í undirfyrirsögn kvæðisins, en þar stendur: 'frá galdraöldinni.' Hefur Grímur lagt það í munn galdrakonu, vegna þess að hann lætur dans galdrakvenna og hanga vera uppistöðuna í atburðarás kvæðisins.

Forvitnilegt er að huga að tengslum kvæðisins við þjóðtrúna. Dans galdrakvennanna og hanganna á sér varla mikla stoð í íslenskri þjóðtrú, en sagnir um dans drauga eru þekktar víða í Evrópu, m. a. í Danmörku.⁵⁰ Gandreiðarnar eru algengar í íslenskum þjóðsögum en þá helst gandreiddar álfkvenna, og svo léku galdramenn eins og síra Hálf-dán á Felli þá list að ríða grunsamlegum gráum klárum.⁵¹ Til er sögn

⁴⁵ *Blanda I*, 311.

⁴⁶ *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1843*. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Sögufélag 1979, Reykjavík, bls. 223–224.

⁴⁷ *Kristni saga*, 11. kaþítuli.

⁴⁸ *Blanda I*, 311.

⁴⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 321–323.

⁵⁰ Sjá Stith Thompson: *Motif-Index E493; Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VIII*, 1098–1099; Feilberg: *Ordbog over det jyske Almuesmål*, spølgelse III, 520a; danse IV (Tillæg), 93a; sjæl III, 214b og kirkegård II, 128b.

⁵¹ Sbr. *JÁ I*, bls. 106–109 og 501–502.

um gandreidd prestkonu einnar á lifandi manni, en vinkonur hennar létu sér nægja að ríða beinum og öðru þess háttar, enda ekki eins vel að sér í töfrabrögðum.⁵² Eldri heimildir eru miklu fjölskrúðugri um kveldriður. Geirríði, dóttur Þórólfs bægifóts, var stefnt fyrir að vera kveldriða, og kveldriða er getið bæði í Hríngerðarmálum í Helga kviðu Hjörvarðssonar og Illuga sögu Gríðarfóstra.⁵³ Getur því verið, að Grímur hafi frekar haft í huga forna, íslenska þjóðtrú en þjóðtrú frá seinni öldum, þegar hann orti kvæði sitt.

Hrólfur sterki í elli er um það, hvernig Hrólfur sterki Bjarnason leysti syni sína tvo úr fangelsinu á Bessastöðum.⁵⁴ Í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar er prentuð sögn, sem er alllík kvæði Gríms.⁵⁵ Helst ber það á milli, að samkvæmt sögninni í Þjóðsögnum var aðeins annar sonur Hrólfs, Verri-Bjarni, settur í fangelsi en ekki báðir eins og stendur í kvæðinu. Grímur minnst heldur ekki á berserksganginn, sem á að hafa runnið á Hrólf, þegar hann kom í túnið á Bessastöðum. Í staðinn lætur Grímur Hrólf snúa sundur vettlinga sína þegjandi. Enn er það, að í kvæðinu gerir Hrólfur sérstaka ferð eftir sonum sínum, en nær ekki í þá í skreiðarferð eins og í sögninni. Engin áminningarorð Hrólfs til sona sinna eru heldur í sögninni hjá Jóni Árnasyni, og er ekki ólíklegt, að Grímur hafi skáldað þau sjálfur.

Eins og endranær er ekki auðráðið, hvernig munur þessi sé til kominn. Verið getur, að Grímur hafi heyrt annað afbrigði sagnarinnar en síra Skúli Gíslason skráði 'eftir Einari Bjarnasyni og fleiri'.⁵⁶ Hafi það tilbrigði verið þekktara á Bessastöðum en hið skagfirska tilbrigði Skúla.

Meginuppistaðan í kvæðinu *Fuglaveiðin*⁵⁷ er huldufólkstrúin, þó að erfitt sé að finna þessari skoðun Gríms stað í íslenskum huldufólks-sögum:

Því álfa fólkið eignar sér
í alifugla stað
þá fugla, sem að veiðum vér,
og vill ei líða það.

⁵² *JÁ I*, bls. 427–428.

⁵³ *Eyrbyggja*, 16. kapítuli; *Helgakviða Hjörvarðssonar*, 15. erindi; *Illuga saga Gríðarfóstra*, 2. kapítuli.

⁵⁴ *Ljóðmæli* 1969, bls. 326; fyrst pr. í *Sunnanfara IV*, 1895, nr. 9.

⁵⁵ *JÁ II*, bls. 151.

⁵⁶ *JÁ II*, bls. 573.

⁵⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 235–237.

Hitt ber að hafa í huga, að nóg er af sögnum um, hve hættulegt sé að gera á hlut huldufólks,⁵⁸ og langrækni þess er lýst í þessum ljóðlín-um:

sé huldufólk þér gramt, þá grær
þér geðið seint um heilt.

Kveikjan að kvæðinu um *Reynistaðarbræður*⁵⁹ hefur verið draumvísa Bjarna Halldórssonar.⁶⁰ Grímur hefur kunnað hana líka því, sem hún er prentuð í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar:

Tilbrigði Gríms:

Okkur finna enginn má
undir fanna hjarni;
daga þrjá yfir dauðum ná
dapur sat hann Bjarni.

Tilbrigðið í Þjóðsagnasafni JÁ:

Enginn finna okkur má
undir fanna hjarni;
dægur þrjú yfir dauðum ná
dapur sat hann Bjarni.

Úr harmsögu þeirra Reynistaðarbræðra — sé miðað við gerð sagnarinnar í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar⁶¹ — hefur Grímur sleppt fjárkaupunum, samkveðlingum Bjarna Halldórssonar og prests nokkurs, reiðiorðum prestsins, sem urðu að áhrinsorðum, óhug Einars Halldórssonar litla, eftirleitan galdramannsins eftir líkum bræðranna og fundi líka þeirra og Jóns Austmanns. Hann yrkir eingöngu um hina vonlausu baráttu við íslensku vetrarveðráttuna á öræfum uppi. Vegna þessa stranga úrvals er erfitt að skera úr því, hvaða gerð Grímur hefur þekkt. Tilbrigðið af draumvísunni, sem Grímur vitnar til, er svo náskylt tilbrigðinu í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar, að það sannar fátt til eða frá. Svo má heldur ekki gleyma, að Grímur var ekki hálfþrítugur, þegar bein Reynistaðarbræðra fundust. Þá er líklegt, að sögnin um hvarf þeirra og Jóns Austmanns hafi komist aftur á kreik.

*Bessi bryti*⁶² er um árás á óvinsælan bryta í Skálholtsskóla:

Þeir hötuðust við Bessa bryta,
biskupi var seggur trúr.
Hann sker oss þunna skammrifsbita,
og skammtar öllum hnefa úr,

⁵⁸ *JÁ I*, bls. 31–40.

⁵⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 366–368.

⁶⁰ *JÁ I*, bls. 222.

⁶¹ *JÁ I*, bls. 221–223.

⁶² *Ljóðmæli* 1969, bls. 370–372.

og eigi er von að eflist fjörið,
því illt og lítið bæði er smjörið.

Er því Bessa í *undirgangi*
eitt kvöld haldinn 'rimbaldinn';
átti bryti fullt í fangi,
en fær var hann og harðsnúinn,
og dimmt og þröngt var dularskotið,
svo drengir fengu sín ei notið.

Svo fór, að leikurinn barst í kirkjugarðinn og 'margir þar í myrkri villtust'. Þeim var samt bjargað öllum að lokum, moldugum og sneypum, og féll svo niður allt frekara smjörtal af pilta hálfu.

Fróðlegt er að bera kvæðið saman við skýrslu biskups til stiftamtamanns um árásina á Bessa.⁶³ Aðalefni hennar er á þessa leið: Aðfaranótt 15. desember 1783 sátu tveir skólapiltar fyrir Bessa Sigurðssyni bryta í dimmum gangi. Greip annar fyrir munn honum, en hinn veitti honum höfuðhögg. En Bessi kom vörnum við, náði taki á öðrum árásarmanninum og tókst að draga hann til dómkirkjuprestsins. Árásarmennirnir játuðu svo við strangar yfirheyrslur, að brytinn hefði ekkert tilefni gefið til árásarinnar, en komið hefði til lítils háttar rökræðna í borðstofunni. Hefði einn piltanna sagt, að nú þyrfti að refsa brytanum, því að nú væri langt um liðið frá því, að hefði verið 'tekið uppá hönum'.

Eins og sjá má, ber skýrslu biskups og kvæðinu ekki alls kostar saman. Af skýrslunni er helst að ráða, að piltar hafi verið vanir að veita bryta ráðningu öðru hvoru. Í kvæðinu kemur svo fram hin raunverulega ástæða fyrir árásinni, ef marka má það. Varla hafa piltar samt gert ráð fyrir, að brytinn gæti ráðið neina bót á matarskortinum, svo að valt er að treysta kvæðinu til fulls að þessu leyti. 'Rimbalda' getur hvergi í skjallægum heimildum frá þessum tíma, en líklegast víkur Grímur hér að þeim sið pilta að berja bombalda.⁶⁴ Gangurinn myrki, þar sem árásin varð, er svo sennilega skólaskálagangurinn, en hann var tengdur undir-

⁶³ Skýrslan er dagsett 16. janúar 1784 og er í bréfum Hannesar Finnssonar Skálholtsbiskups til stiftamtamanns, Stamtm. III, 55. Ekki er þekkt ætt Bessa Sigurðssonar, en hann var bryti á Skálholtsstað 1783, sbr. *Skálholtshátíðin 1956*. Hafnarfjörður 1958, bls. 255.

⁶⁴ *Skálholtshátíðin 1956*, bls. 253. Bombaldi nefndust uppbot eða galsi skólaveina í Skálholti.

ganginum, sem lá milli kirkju og bæjar. Á uppdrætti frá 1784 sést, að undirgangurinn hefur legið gegnum kirkjugarðinn.⁶⁵

Samkvæmt undirfyrirsögn er kvæðið um Bessa bryta 'sögn úr Skálholtsskóla um 1770'.⁶⁶ Að nokkru stangast þetta á við ritaðar heimildir, því að samkvæmt Brytabók Skálholtsstóls var Einar Bjarnason bryti frá því á fardögum 1764 til fardaga 1776.⁶⁷ Einar átti löngum í útistöðum við pilta að sögn Árna Helgasonar stiftprófasts. Þó tók steininn úr, þegar Einar fór, 'en það lá við, að þeir (skólapiltar, HÖE) dræpu brytann, sem kom eptir hann, sem klagði þá fyrir þeirra bernskubrögð, en hefndi sín aldrei sjálfur'.⁶⁸ Ekki sést, hvort frásögn Árna á efalaust við Bessa bryta. Munurinn á henni og skýrslu biskups getur stafað af því, að frásögnin hafi verið komin í munnmæli, þegar Árni skrair hana annaðhvort eftir föður sínum, sem var í Skálholtsskóla 1768–1774, eða heimilismönnum í Skálholti, en Árni var þar kennari 1799–1804. Er eins líklegt, að þarna hafi blandast saman við frásagnir af óöld hinni miklu í skólanum á árunum 1769–1770, en þá var þar barinn bombaldi svo mikill, að flestum þótti nóg um.⁶⁹ Kvæði Gríms er því 'sögn úr Skálholtsskóla' í sönnunum skilningi orðsins, en hitt er meira vafamál, hvort hún er frá því 'um 1770' að öllu leyti efnislega.

30. maí 1768⁷⁰ er um hina hörmulegu drukknun Eggerts Ólafssonar varalögmans, eiginkonu hans og fylgdarliðs á Breiðafirði. Þar er ekki rakinn aðdragandinn að þessari feigðarför en lýst aðstæðum með fáum orðum:

Knörrinn vænn og valin skipshöfn,
vandaður og traustur reiði,
sumarlangur sólskinsdagur,
sjórinn kyrr og hagstætt leiði;
en Gilsfjarðar úr botni bólar
á bliku milli hafs og sólar.

Þá eru rakin orðaskipti Eggerts og Gissurar formanns bæði um veðurfar og hleðsluna í bátnum. Um hjónin yrkir Grímur svo:

⁶⁵ Kristján Eldjárn: Undirgangurinn í Skálholti í *Afmælisriti Björns Sigfússonar*. Reykjavík 1975, bls. 169.

⁶⁶ *Ljóðmæli* 1969, bls. 370; *Ljóðmæli* 1906, bls. 85.

⁶⁷ *Brytabók Skálholtsstóls 1756–1776 með útviktabók 1786* í Þjóðskjalasafni, merkt A VII, 7 í Biskupsskjalasafni.

⁶⁸ *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta* IV, bls. 80–81.

⁶⁹ *Skálholtshátíðin* 1956, bls. 253.

⁷⁰ *Ljóðmæli* 1969, bls. 327–328.

Konan sat í söðli á búlka,
sjálfur Eggert undir stýri.
'Betra væri að brúður sæti
borði lægra á hlunnadýri.
Lágur sess er löngum hægur.
Liðið er eigi þetta dægur.'

En úti á flóanum gerir ofsaveður, Ingibjörgu tekur út, og skipið ferst, þegar Eggert sleppir stýristaumunum til að bjarga eiginkonu sinni. Eggert komst þrívægis á kjöl en fórst, þegar hann ætlaði að klífa hann í fjórða sinni. Lýkur kvæðinu svo:

Allir segja, að eftir slysið
óðar hafi úr veðri dregið;
vildi Rán ei fleiri feiga,
frumburðar var offrið þegið.
Hún af enda valdi ei verra.
Vandi er að skilja lífsins herra.

Svo er að sjá, að margar sagnir hafi myndast snemma um feigðar-för Eggerts Ólafssonar.⁷¹ Ein þeirra varð Matthíasi Jochumssyni að yrkisefni, og er hún talsvert frábrugðin sögninni, sem Grímur hefur þekkt.⁷² Kvæði Gríms og sögnum Daða Níelssonar fróða ber í megin-dráttum allvel saman.⁷³ Þó skilur nokkuð á milli, t. d. er andmæla Gissurar formanns gegn sessi Ingibjargar lögmansfrúar ekki getið í sögnum Daða, og heldur ekki hinna skjótu veðrabrigða eftir slysið. Viðvarana Jóns Arasonar formanns á fylgdarskipinu við sjóferðinni er hins vegar sleppt í kvæðinu. Verið getur því, að Grímur hafi einnig þekkt um þetta aðrar sagnir eða annað tilbrigði sagna Daða.

*Þorbjörn kólka*⁷⁴ er um landnámsmanninn samnefnda á Kólkumýrum, Ásum í Húnaþingi. Um hann gengu margar sagnir á seinni öldum, sem skráðar voru á 19. öld. Úr þeim hefur Grímur valið sögnina um björgun Hafnamanna úr sjávarháska, og er kvæði hans skylt að efni sögninni í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar.⁷⁵ Þeim ber saman um, að

⁷¹ Vilhjálmur Þ. Gíslason: *Eggert Ólafsson*. Reykjavík 1926, bls. 415.

⁷² Matthías Jochumsson: *Ljóð . . . Ólafur Briem bjó til prentunar*. Reykjavík 1980, 164–165.

⁷³ *Eggert Ólafsson*, bls. 410–413.

⁷⁴ *Ljóðmæli* 1969, bls. 342–344.

⁷⁵ *JÁ II*, bls. 130–131.

Þorbjörn kólka hafi róið einskipa á áttæringi og bjargað Hafnamönnum á miðinu Olboga í landsunnanroki. Ummæli Þorbjarnar í sögninni '... mörg verður ekkja á Hafnabúðum í kvöld', skila sér efnislega í síðasta erindi kvæðisins:

Margar fórust fiskisnekkjur
fyrir Skaga sama daginn,
margar konur urðu ekkjur,
yndi og stoð þær misstu í sæinn.

Nokkuð greinir sögnina og kvæðið á, og er það helst, að Grímur lætur Þorbjörn bjarga tveimur skipum en ekki einu eins og í sögninni — því seinna á Bjargamiði. Þá er Þorbjörn forspár í kvæði Gríms, en það er hann ekki í sögninni, eins og hún er hjá Jóni Árnasyni, því að í kvæðinu segir:

Enginn fleytu ýtti úr sandi,
ef að Þorbjörn sat í landi.

Veðurviska af þessu tagi hefur oft verið eignuð álfum, og má vera, að Grímur hafi talið Þorbjörn eins konar vætt. En vel kemur til greina, að Grímur hafi forvisku Þorbjarnar og björgun tveggja skipa í stað eins úr öðrum munnmælum. Sýnt er líka, að Grímur hefur þekkt sögnina um mið Þorbjarnar — hann lætur Þorbjörn róa út á Sporðagrunn eins og í sögninni stendur — og úr miðavísu Þorbjarnar hefur skáldið fengið Bjargamið.⁷⁶

Erfitt er að finna *Útilegumanninum* stað í skráðum sögnum.⁷⁷ Í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar er reyndar útilegumannasagan Þorsteinn á Pund og Gestur,⁷⁸ og er hún um kaupstaðarferð útilegumanns eins og kvæði Gríms. Eins og í kvæðinu er úttekt útilegumannsins í óbrotnasta og varlegasta lagi, nema hvað útilegumaðurinn í sögninni leyfir sér að taka út brauð, og fer ekki alveg skuldlaus úr kaupstaðnum eins og útilegumaðurinn í kvæði Gríms. Annað, sem á milli ber, skiptir ekki sköpum í mannlýsingunni.

*Snoratak*⁷⁹ er um ungan svein, sem kemur að Húsafelli í Borgarfirði til að þreyta aflraunir, en getur svo ekki valdið steininum og missir

⁷⁶ *JÁ* II, bls. 131.

⁷⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 353–355.

⁷⁸ *JÁ* II, bls. 172–173.

⁷⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 345–346.

hann niður á jafnsléttu. Þá kemur séra Snorri og hefur klettinn þangað 'sem áður var'.

Í kvæðinu er stuðst við sagnir um landsfrægar aflraunir séra Snorra Björnssonar á Húsafelli. Hitt er svo erfiðara að tengja kvæðið örugglega við þekktar sagnir um þær. Um steinatök á Húsafelli eru til greinilegar sagnir hins virta fræðimanns Kristleifs Þorsteinssonar á Stóra-Kroppi,⁸⁰ sem var sjálfur af Húsafellsætt. Samkvæmt ættarsögnum hans var enginn aflraunasteinn í bæjarsundi á Húsafelli í tíð séra Snorra. Í grein sinni um þetta efni bendir Kristleifur á, að í sjálfsævi-sögu Jóns Espólíns sýslumanns, sem Gísli Konráðsson þýddi úr dönsku, sé sögn af aflraunum Espólíns og séra Snorra.⁸¹ Hafi Espólín 'með engu móti komið Hálfsterk á garðinn upp',⁸² en 'prestur tók hann síðan og kom upp á garðinn.'⁸³ Kristleifur bendir réttilega á, að ekki hafi séra Snorri getað valdið Hálfsterk þessum nær hálfníræður, enda hafi steinninn verið talinn mikill. Þar að auki hafi aldrei neinn steinn að nafni Hálfsterkur verið til á Húsafelli. Kristleifur getur þess til, að þrjár þrautir við hinn sama stein (Kvíahelluna, HÖE) hafi breyst í þrjá steina í munnmælunum.⁸⁴ Setur Kristleifur fram þá tilgátu, að Grímur hafi haft sögnina um aflraunir kraftamannanna frægu, Espólíns og séra Snorra, til hliðsjónar.⁸⁵ Vel getur svo verið, að sögn þessi sé spunnin upp af óvildarmönnum Espólíns, sem hafi verið heldur illa að sér um aflraunasteina á Húsafelli og blandað saman Kvíahellunni og Hálfsterk í Dritvík.

Minni áhrifa þjóðkvæða en þjóðsagna gætir í ljóðmælum Gríms Thomsens, en tengsl þjóðkvæðanna við skáldskap hans eru nokkru flóknari.

Snemma urðu húsgangar Grími að yrkisefni. Hina kunnu vísu Æra-Tobba 'Veit ég víst, hvar vaðið er' hefur hann fléttað inn í *Vísuna hans*

⁸⁰ Kristleifur Þorsteinsson: *Úr byggðum Borgarfjarðar II*. Reykjavík 1948, bls. 191–197.

⁸¹ *Saga Jóns Espólíns hins fróða sýslumanns í Hegranesþingi*. Rituð af sjálfum honum í dönsku máli, en Gísli Konráðsson færði hana á íslenzkt mál, jók hana og hélt henni fram. Kaupmannahöfn 1895, bls. 54–55. Danska frumritið mun týnt, sbr. *Merkir Íslendingar V*. Reykjavík 1951, bls. xi.

⁸² *Saga Jóns Espólíns*, bls. 55.

⁸³ S. st.

⁸⁴ Sbr. *Úr byggðum Borgarfjarðar II*. Reykjavík 1948, bls. 196.

⁸⁵ S. st.

Æru-Tobba.⁸⁶ Aðra alkunna vísu, 'Þegar lundin þín er hrelld', orti Grímur upp að nokkru, og í þessari breyttu mynd varð hún upphafs-erindi kvæðisins *Höfuðskepnurnar*.⁸⁷ Úr tvísöngsversinu gamla 'Drottins hægri hönd' gerði hann kvæðið *Úr hlaði*:⁸⁸ með því að bæta öðru versni við. Jafnframt nam Grímur aftan af upphaflega versinu og breytti þannig hættinum.

Viðlög hefur Grímur sjaldan notað. Í *Fuglaveiðinni* er viðlagið frum-samið, og svo er einnig háttað með öll viðkvæðin í *Jólnasumbli* nema seinni hluta hins síðasta, en hann er tilbrigði af vísubrotinu

ráði guð,
hvar við dönsuð önnur jól.⁸⁹

Í *Jörfagleði*,⁹⁰ sem Grímur kallar vikivaka, hefur hann breytt viðkvæði úr Tófu kvæði⁹¹ lítilllega og sett 'örva' í stað 'heyra' til að ríma á móti 'Jörfa'.

Sum kvæði þjóðfræðakyns hefur Grímur ort undir ferskeyttum hætti. Þetta eru *Sveinn Pálsson og Kópur*, *Reynistaðarbræður*, *Strandar kirkja*, *Útilegumaðurinn* og *Höfuðskepnurnar*. *Jón úkargjóla* er undir stafhendum hætti og *Vísan hans Æru-Tobba* einnig. Þýðingin á *Sólarljóðum* úr Ossíanskviðum er undir dróttkvæðum hætti — víðast hvar með óreglulegri hendingaskipan — e. t. v. vegna þess að Grímur hefur talið það tilbrigði alþýðlegra en hið reglulega. Gaman væri að vita, hvers vegna Grímur hefur ekki notað fornryðislag til að þýða úr Ossíanskviðum eins og önnur íslensk skáld, því að sum þjóðkvæði frá seinni öldum voru ort undir þessum forna hætti.

Eins og sést af þessari upptalningu, verður varla sagt, að Grímur hafi ofnotað alþýðlega íslenska hætti í kvæðum sínum, sem hann orti út af þjóðfræðum. Fyrir kemur einnig, að hann yrkir undir útlendum þjóðkvæðaháttum, en þá ævinlega norrænum. *Jólnasumbl* er ort undir færeyskum danskvæðahætti og einnig *Haugganga Hálfis konungs*.⁹²

⁸⁶ *Ljóðmæli* 1969, bls. 75–76; fyrst pr. í *Nýjum félagsritum* V, bls. 145.

⁸⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 387–388.

⁸⁸ *Ljóðmæli* 1969, bls. 231; fyrst pr. í *Kirkjublaðinu* IV, 1894, nr. 1.

⁸⁹ *Kvæði og dansleikir*. Jón Samsonarson gaf út. Reykjavík 1964, II. bindi, bls. 29.

⁹⁰ *Ljóðmæli* 1969, bls. 117–121.

⁹¹ *Sagnadansar*. Vésteinn Ólason bjó til prentunar. Reykjavík 1979, bls. 208.

⁹² Þetta er sami hátturinn og á Oluvar kvæði, sem prentað er í *Antiquarisk Tidsskrift*. Kjöbenhavn 1846–1848, bls. 281–304.

Lengi vel verður vart séð með neinni vissu, hvað Grímur hefur álitnið vera þjóðkvæði. Hann minnst á þýðingar gamalla þjóðkvæða í fyrirlestri sínum Sérkenni íslenskra bókmennta,⁹³ þýðir eða öllu heldur 'steypir' *Hemings kvæði* 'upp úr gömlu brotasilfri',⁹⁴ greypir húsganga í þrjú kvæði sín. En það er ekki fyrir en löngu seinna, í grein í Ísafold 1878–1879,⁹⁵ að Grímur telur upp nokkra flokka skáldskapar: 'gamla dansa, stef, viðkvæði, þulur og kvæði frá miðöldunum', sem vanalega eru taldir til þjóðkvæða, en án þess að minnst á hugtakið þjóðkvæði, hvað þá að skilgreina það á neinn hátt frekar en í fyrirlestrinum um Sérkenni íslenskra bókmennta. Af kvæðunum *Kvæða-Keli* og *Allan a Dale*,⁹⁶ sem báðir voru kvæðamenn, en hinn síðarnefndi skáld að auki, sést, að vinsældir hjá alþýðu hafa skipt Grím miklu í þessu sambandi. Í kvæðinu um *Kvæða-Kela* telur hann upp rímur, stúfa, þulur og flokka, en í *Allan a Dale* yrkir Grímur um enska skógarmannaskáldið:

kvað hann eins og fuglinn glaður
náttúrunnar eigin óð

og

söng hann aldrei dýrt, en vel,

enda fundu 'alþýðu sálir einfaldar' fleira 'er félli bæði í hjarta og eyra' hjá Allan heldur en Blondel, hirðskáldi Ríkharðs Ljónshjarta.

Tvennt einkennir efnisval Gríms úr íslenskum þjóðfræðum. Annars vegar gerir hann sér far um að yrkja um íslensk náttúruöfl, stundum dul þeirra eins og í Barnafossi, glæsileikann eins og í Jólnasumbli eða hrikaleik eins og í Reynistaðarbræðrum. Hins vegar lýsir hann í mörgum kvæðum þrautseigum karlmennum. Oft orti Grímur um höfðingja, en hann kundi einnig vel að lýsa áræðinni lífsbaráttu alþýðumanna við fátækt og skort. Í Þorbirni kólku dregur Grímur upp mynd af sigursælli baráttu kraftamanns við náttúruöflin. En Grími var ljóst, að vetrarharka íslensku óbyggðanna er jafnvel afarmennum ofurefli. Oftast slær Grímur einn streng í þessum kvæðum, streng hetjulundarinnar, en stundum hæðist skáldið að oflátungunum, sem sýnast en eru ekki.

⁹³ Grímur Thomsen: *Íslenzkar bókmenntir og heimsskoðun*. Andrés Björnsson þýddi og gaf út. Reykjavík 1975, bls. 55.

⁹⁴ Sbr. *Ljóðmæli* 1969, bls. 65. Sjá sagnadansinn Riddaren Tynne, nr. 7:1 og 7:2 í *Svenska folkvisor* utgifna af E. G. Geijer och A. A. Afzelius. Stockholm 1880.

⁹⁵ Viðaukabláð við *Ísafold* 1878, V 32 og *Ísafold* 1879, VI, 1.

⁹⁶ *Ljóðmæli* 1969, bls. 193–194 og 232.

Með þjóðsagnirnar fer Grímur á ýmsa lund. Stundum tæpir hann á sögnum til að bregða upp skyndimyndum. Það kemur fyrir, að hann rekur sagnirnar næstum afbrigðalaust, en oft virðist hann stytta þær til að geta einbeitt sér því betur að einhverju meginatriði. Í heild bera þessi kvæði Gríms um einstaka menn vitni um aðdáun skáldsins á einstaklingshyggjunni, þó að hann virði jafnframt ákveðnar skyldur hetjanna við hina máttarminni.

Enda þótt náttúrulýsingar og mannlýsingar skipi mikinn sess í kvæðum Gríms um íslensk þjóðfræði, eru vættirnir fyrirferðarmiklir. Mest dálæti hefur Grímur haft á álfum, og eins og þeim byrjar að vera, eru þeir oftast í fögru, glæsilegu en viðsjálu umhverfi. Gýgir í gljúfrum eru í miklu eftirlæti hjá Grími og eru greinilega skyldar huldinni í kvæði hans Huldur. Misjafnari er afstaða Gríms til drauga og annarra forynja. Um útilegumenn hefur hann ort fátt en eftirminnilega.

Seint verður það rökstutt til fullnustu, hvers vegna Grímur sótti svo margt í kvæðum sínum til íslenskra þjóðfræða. Ein höfuðástæðan til þess er að öllum líkindum sú, hve mjög í mun honum var að efla íslenskar bókmenntir með þeim hætti, að enginn þyrfti að fara í graf-götur um séríslenskt efni þeirra. Yfirburðapekking hans á sögu evrópskra bókmennta hefur sannfært hann um, að þjóðfræðin væru bráðnauðsynleg fyrir brýna endurfæðingu íslenskra bókmennta. En Grímur leitaði ekki fanga til ævintýra vegna skorts þeirra á þjóðlegum sérkennum, enda mynda þau hinn alþjóðlega þátt þjóðfræðanna. Af þeim sökum er það einkennandi fyrir kvæði Gríms, nátengd íslenskum þjóðfræðum, að efni þeirra er sótt í þjóðsagnir, þjóðtrú og þjóðkvæði, fulltrúa hinna innlendu þátta þjóðfræðanna. Á miðjum aldri og efri árum hefur Grímur því viljað halda fram í ljóðum sínum þeirri skoðun á bókmenntum, sem hann hafði tekið ástfóstri við í æsku og ritað um í lausu máli.